

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Визначено проблеми та необхідність впровадження у життя нової системи пенсійного забезпечення, соціально-економічні показники та індикатори, які визначатимуть адаптацію суспільства до глобального процесу трансформації демографічних структур та впливатимуть на соціальний захист населення і стабілізацію безпеки в Україні.

Ключові слова: пенсії, пенсійне забезпечення, закони, індикатори, безпека, соціальний захист.

O. M. DRABYK

Podilskyi State Agricultural and Technical University, Kamianets-Podilskiy

PENSION PROVISION IN THE CONTEXT OF THE SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION

The article defines the problems and necessity of the new pension system implementation. Socio-economic indexes and indicators which will determine adaptation of society to the global process of demographic structures transformation and influence on social support of population and safety stabilization in Ukraine are also explored. It is proved that lack of the mechanism of the proper social protection of the population, able to support acceptable degree of the social safety and security will support only attempts to settle complex economic problems due to the wide layers of population. It will slow down the realization of necessary socio-economic transformations in the country.

Keywords: pensions, pension providing, laws, indicators, safety, social support.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Пенсійне забезпечення в Україні є державною системою і основною складовою соціального захисту населення. Дослідження демографічних змін, соціально-економічних умов, та інших параметрів якості життя людей поважного віку вимагає вирішення накопичених проблем пенсійного забезпечення, належного соціального захисту і безпеки громадян України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Переважна більшість теоретичних положень щодо пенсійного забезпечення та перспектив його розвитку у пострадянських країнах розроблена ґрунтовно і представлена науковою спадщиною таких учених і практиків, як О.Д. Василик, В.М. Опарін, В.І. Грушко, Б.О. Зайчук, Г.С. Ковальська, В.Р. Колбун, М.Д. Бойко, І.М. Сирота, Н.В. Горюк.

Разом з тим, незважаючи на широкий спектр досліджуваних проблем і не применшуючи вагомості і значущості внеску вказаних учених, слід зазначити, що питання реформування системи пенсійного забезпечення потребують більш глибокого науково-теоретичного та прикладного опрацювання особливо в контексті соціального захисту населення і національної безпеки.

Формулювання цілей статті: розкрити теоретико-правові основи вдосконалення системи пенсійного забезпечення громадян України, удосконалити методичні підходи визначення соціально-економічних показників та індикаторів, які впливатимуть на соціальний захист населення і стабілізацію стану соціальної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація стратегії подальшого стабільного розвитку України, як незалежної і процвітаючої держави базується на залученні людського потенціалу з високим рівнем його розвитку. У цьому контексті важливо відзначити, що поряд з вирішенням великого кола проблем, пов'язаних з трансформуванням суспільно-економічних та політичних відносин, суттєвого значення набирає процес розробки, створення та дослідження і поступового впровадження у життя нової системи пенсійного забезпечення, обґрунтування соціально-економічних показників та індикаторів, які визначатимуть стан соціального захисту населення і безпеки в Україні [1].

Пенсійне забезпечення громадян України регулюється сьогодні зверх 20 Законами України. Основою їх є Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», який діє з 2004 року. До запровадження пенсійного забезпечення через професійні та корпоративні фонди, пільгові пенсії призначаються особам, за нормами цього Закону в разі досягнення пенсійного віку та наявності трудового стажу передбаченого Законом України "Про пенсійне забезпечення". Пенсійне забезпечення основане на втраті громадянином працездатності, що є загальною передумовою виникнення пенсійних правовідносин є постійна чи тривала непрацездатність, тобто певний побутовий стан організму людини [2].

На законодавчому рівні поняття «пенсія» закріплено статтею 1 Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» як щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого цим Законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом [3].

Пенсійна система є складним комплексом трьох інститутів: економічного, соціального, правового, за допомогою яких здійснюється формування пенсійних фондів і створюються умови для пенсійного забезпечення непрацездатного населення [6, с. 19].

Пенсії мають подвійну природу: по-перше, пенсія – це грошова винагорода, яка забезпечує достойний рівень життя громадян пенсійного віку і є еквівалентною до попередніх заробітків, тобто до рівня доходів, які отримували громадянин протягом трудової діяльності. По-друге, пенсія – це грошова допомога в розмірі прожиткового мінімуму за рахунок державного бюджету для непрацездатних громадян [7, с. 250].

Р.Іванова вважає, що відмінності з окремих ознак пенсії мають суто термінологічний характер і тому на них зупинятися не слід [4]. І. Сирота, навпаки, не даючи власного визначення, детально зупиняється на ознаках, які пропонувались до включення у дефініцію пенсії, його міркування щодо недоречності введення окремих з них до визначення поняття “пенсія” і необхідності уточнити інші заслуговують на увагу [5].

Збереження життєво важливих соціальних складових життя людини, функціонування суспільства і держави, а також здійснення індикативного регулювання соціальних процесів, соціальної сфери та інфраструктури державного розвитку на думку багатьох вітчизняних експертів та фахівців повинно здебільшого охоплювати показники стану системи соціального захисту населення і безпеки в Україні.

Індикатори та показники відрізняються: по відношенню до дії чинників небезпек; до стану оточуючого середовища; до дії напрямків та процесів реагування на виклики загроз. Індикатори стабільного розвитку за своєю суттю та змістом здебільшого є основою у формуванні сценаріїв соціально-політичного та економічного розвитку суспільства і держави [1].

Соціальна безпека аналізується як окрема складова національної безпеки, до складу інтегрального індексу якої можуть входити 16 індикаторів. У відповідності до прийнятої та запровадженої методики ООН Концепція сталого розвитку передбачає наявність та дію відповідних індикаторів та показників, зокрема:

1. Соціальні характеристики: боротьба з бідністю – головний показник – відсоток безробіття та індекс бідності; демографічна стабільність – щільність населення, міграційні та еміграційні показники; захист і підтримка здоров'я населення – базова санітарія та мінімальні медичні послуги; підтримка стабільного розвитку населення – темпи приросту міського та сільського населення.

2. Економічні характеристики: міжнародне співробітництво в межах існуючих ринків праці, товарів та послуг і виробництва; фінансові ресурси країни; технологічні можливості та потенціал держави.

3. Екологічні характеристики: стан оточуючого середовища – інтегральний підхід до планування та управління ресурсами; збереження біологічного різноманіття фауни та флори [1].

Вважаємо, що забезпечення соціального захисту населення і підтримка безпеки у державі та суспільстві можлива лише за умови наявності та здійснення постійно діючого моніторингу розвитку соціально-економічної ситуації в державі. Для цього перш за все визначаємо ступінь соціальної безпеки по окремих напрямках – виклик, загроза та граничне значення соціальної безпеки, які потребують відповідних заходів і залучення певних ресурсів. Оцінювати рівень соціального захисту населення і безпеки України доцільно за значенням інтегрального індикатора соціальної безпеки. Разом з тим, щоб з'ясувати вплив діючої системи пенсійного забезпечення, за рахунок яких факторів відбулося зниження чи підвищення значення індикатора, слід проаналізувати деякі складові соціального захисту населення та індикаторів безпеки, що відобразимо в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка і співвідношення розмірів заробітної плати

Показники	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	Відношення 2015 р. до 2011 р., %
Мінімальна заробітна плата, грн.	1004	1134	1147	1218	1218	121,3
Середня заробітна плата в Україні: у національній валюті, грн.	2633	3026	3265	3480	3643	138,4
в іноземній валюті, дол. США	330,5	378,7	408,5	292,2	160,4	48,5
Співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати	1:2,62	1:2,67	1:2,85	1:2,86	1:2,99	114,1

*Джерело: розраховано автором на основі [8, 11–16].

Дослідивши динаміку змін мінімальної і середньої заробітної плати, та співставивши відношення заробітних плат 2015 р. до 2011 р., бачимо, що на протязі 5 років відбулося збільшення їх розмірів відповідно на 21,3% та 38,4%. За даними ООН, середня платня робітника у світі становить 1480 доларів на місяць. На сьогодні в Україні мінімальна і середня заробітні плати, на рівні відповідно 50 – 150 доларів

США на місяць, тобто нижча в десять разів.

Слід відмітити також, що Україна наразі належить до тридцяти країн світу з найстарішим населенням. В результаті проведених нами досліджень визначено, що фактична частка осіб старших 65 років по відношенню до загальної чисельності населення станом на 1 січня 2014 року більш як у два рази перевищує граничний критичний рівень, що свідчить про старіння населення та відображено в табл.2.

Таблиця 2

Віковий склад постійного населення станом на 1 січня 2014

Вік, років	Чисельність, осіб	Структура, %
0–14	6 710 689	14,83
15–64	31 606 374	69,85
>65	6 928 831	15,32
Всього	45 245 894	100,00

*Джерело: [17].

На тлі загального зниження чисельності населення у нашій країні в найближчі десятиріччя старіння прогресуватиме, адже невдовзі саме особливості наявної вікової структури діятимуть у бік значного збільшення частки людей похилого віку. Потрібні неординарні зусилля для адаптації суспільства до цього глобального процесу трансформації демографічних структур, щоби ситуація не перетворилась на так звану «кризу старіння», яка загрожує країнам з низькою народжуваністю [8].

Таблиця 3

Тривалість життя в Україні, років

Тривалість життя населення	Роки							
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013
чоловіки	65,7	61,3	62,3	62,2	65,3	65,9	66,1	69,6
жінки	75,0	72,6	73,6	73,9	75,5	75,6	76,2	76,8
середня	70,4	67,0	68,0	68,0	70,4	70,8	71,2	73,2

*Джерело: розраховано автором на основі [18].

Дослідивши вікову і статеву структуру населення України бачимо, що тривалість життя українців зростає. При цьому, тривалість життя чоловіків значно є нижчою від тривалості життя жінок. Якщо врахувати, що пенсійний вік жінок і чоловіків 60 років, то після виходу на пенсію чоловік отримуватиме її 10 років, а жінка 20 років.

Таблиця 4

Фактичні та граничні критерії і показники окремих складових соціальної безпеки

Назва показника	Гранично-критичне значення	Ймовірнісні соціально-політичні наслідки	Фактичне значення по Україні за 2014 р.
Співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати	1:3	Декваліфікація і пауперизація робочої сили	1:2,85
Середня тривалість життя населення	75–79	Зниження життєздатності країни	71,25
Частка осіб старших 65 років до загальної чисельності населення	7%	Старіння населення	15,32%

Співставивши відношення мінімальної і середньої заробітної плати, які лягають в основу розрахунків розмірів пенсії, бачимо, що показник майже досягає граничного критичного рівня (1:3) і знаходиться на порозі ймовірної декваліфікації і пауперизації робочої сили, що призводить до масового зубожіння населення, в тому числі і пенсіонерів, тобто не забезпечується в повній мірі соціальний захист населення.

Індикатор відношення мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму знаходиться у небезпечній зоні, оскільки його значення протягом аналізованого періоду менше від 1,5. Розрив у

відношенні мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму, який встановлено починаючи із 2001 р., вказує на необхідність подальшого реформування пенсійної системи України і в першу чергу шляхом запровадження накопичувального пенсійного забезпечення [1].

В сучасних умовах пенсію можна розглядати як грошову виплату, яка призначається відповідно до встановлених державою правил громадянам, що досягли встановленого законом пенсійного віку, чи які набули спеціального стажу або яким встановлена інвалідність, які втратили годувальника та за інших обставин, передбачених законом, за рахунок коштів Пенсійного фонду, Накопичувального пенсійного фонду, Фонду страхування від нещасних випадків, недержавних пенсійних фондів, а також коштів, асигнованих на ці цілі державою із Державного бюджету [9, с. 84].

Важливим питанням на даний час є також поступове «звільнення» солідарної системи від великої чисельності дострокових пенсій та запровадження обов'язкової професійної пенсійної системи на базі Накопичувального пенсійного фонду, що має бути створений для II рівня. Очевидна необхідність формування економічних та адміністративних стимулів для роботодавців щодо створення ними пенсійних фондів. На жаль, на сьогодні таких стимулів практично не існує. Крім того, доцільно, щоб саме роботодавці разом з представниками державних органів та учасниками ринку брали активну участь у розробці пенсійного законодавства [10].

Відповідно, на нашу думку, дослідження системи пенсійного забезпечення і розробка механізму показників та індикаторів повинні сприяти виявленню та оцінці ступеня і міри соціальних загроз у системі соціального захисту населення та національної безпеки України. Завдяки такій системі з оцінкою різнопланових загроз потрібно своєчасно вживати заходи усунення найбільш небезпечних процесів і деформаційних тенденцій, які притаманні певному стану соціального захисту населення і безпеки на різних етапах розвитку суспільного життя.

Висновки. В процесі проведених досліджень встановлено, що в Україні вдвоє швидше відбувається старіння населення, співвідношення між мінімальним і середнім рівнем зарплат також досягає граничного критичного рівня (1:3), а індикатор відношення мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму знаходиться у небезпечній зоні, оскільки його значення протягом аналізованого періоду менше від 1,5.

Визначено також, що відсутність механізму належного соціального захисту населення, спроможного підтримувати прийнятний рівень соціальної безпеки та гарантій, сприятиме лише намаганням вирішувати складні економічні проблеми за рахунок широких верств населення, а це гальмуватиме здійснення необхідних соціально-економічних перетворень у державі.

Отже, найважливішими чинниками соціального захисту населення та безпеки є підвищення рівня розвитку економіки, подолання демографічних та інших проблем. Всі ці фактори діють у взаємній обумовленості. Розгляд і вирішення їх дозволить визначити тенденції розвитку і передумови формування нової системи пенсійного забезпечення, яка має сприяти належному рівню життя населення, слугувати інтересам її учасників, бути спрямованою на зміцнення соціального захисту населення і національної безпеки громадян та розвитку нашої країни.

Література

1. Ільчук Л.І. Критерії і показники соціальної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=365:2014-02-21-12-36-27&catid=16:2010-06-10-20-23-45&Itemid=23.
2. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів України» / Верховна Рада. – Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 1991. – № 21. — 252 с.
3. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» / Верховна Рада України (ВВР) — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во. — 2003. — № 49–51. — 376 с.
4. Иванова Р.И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР / Иванова Р.И. — М., 1986. — С. 131.
5. Сирота І.М. Право пенсійного забезпечення в Україні : курс лекцій / Сирота І.М. — К., 1998. — С. 105–109.
6. Ріппа М. Б. Державне пенсійне забезпечення в Україні та шляхи його розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / М. Б. Ріппа. — К., 2007. — 19 с.
7. Загорулько І. Б. Поняття пенсійного забезпечення: поняття, принципи та функції / І. Б. Загорулько // Науковий вісник Укр. ДЛТУ. — 2006. — Вип. 15.3. — С. 248 – 256.
8. Населення України. Імперативи демографічного старіння [Електронний ресурс]. — К. : ВД «АДЕФ- Україна», 2014. — 288 с. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/2014_Naselennya.pdf.
9. Бойко М. Д. Право пенсійного забезпечення в Україні : навчальний посібник / М. Д. Бойко. – Вид. 2-е, випр. та доп. – К. : Атіка, 2006. – С. 84.
10. Інвестиційний бізнес: долаючи кризи [Електронний ресурс] : за матеріалами XXVIII науково-практ. конф. УАІБ. – Режим доступу : http://pension.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=316&Itemid=1.

11. Доходи населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Доходи_населення_України.
12. Закон України "Про Державний бюджет України на 2011 рік" [Електронний ресурс] / Верховна Рада України (ВВР). – 2011. – № 7–8. – 52 ст. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2857-17>.
13. Закон України "Про Державний бюджет України на 2012 рік" [Електронний ресурс] / Верховна Рада України (ВВР). – 2012. – № 34–35. – 414 ст. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4282-17>.
14. Закон України "Про Державний бюджет України на 2013 рік" [Електронний ресурс] / Верховна Рада України (ВВР). – 2013. – № 5–6. – 60 ст. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5515-17>.
15. Закон України "Про Державний бюджет України на 2014 рік" [Електронний ресурс] / Верховна Рада (ВВР). – 2014. – № 9. – 93 ст. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/719-18>.
16. Закон України "Про Державний бюджет України на 2015 рік" [Електронний ресурс] / Верховна Рада (ВВР). – 2015. – № 5. – 37 ст. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-19>.
17. Вікова структура населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Вікова_структура_населення_України.
18. Тривалість життя в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Тривалість_життя_в_Україні.

References

1. Ichuk L.I. Criteria and indexes of social safety. URL: http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=365:2014-02-21-12-36-27&catid=16:2010-06-10-20-23-45&Itemid=23.
2. Law of Ukraine "On the Fundamentals of Social Security of the Disabled in Ukraine"/ Verkhovna rada of Ukraine. – Official publication. – K. : Parliament Publishing House – 1991– №21 — 252 p.
3. Law of Ukraine "On Mandatory State Pension Insurance" / Verkhovna rada of Ukraine. – Official publication. – K. : Parliament Publishing House— 2003— № 49-51, — 376 c.
4. Ivanova R.I. Legal relations to social security in the USSR, M., 1986. P.131.
5. Syrota I.M. Right for the pension system in Ukraine:Course of lectures.K., 1998. P.105-109.
6. Rippa M.B. State pension providing in Ukraine and ways of its development. – Abstract of thesis for the candidates degree by speciality 08.00.08 – money, finances and credit./ M.B. Rippa – The State Higher Educational Institution "Vadym Het'man Kyiv National State University of Economics", Kyiv, 2007. -19 p.
7. Zagorulko I.B. Concept of the pension system : concept, principles and functions, Scientific journal of Ukrainian DLTU 2006. – Vol. 15.3. – P. 248 – 256.
8. Population of Ukraine. Imperatives of the demographic aging. K. "ADEF-Ukraine" 2014. 288 p. URL: http://www.idss.org.ua/monografii/2014_Naseleण्या.pdf.
9. Boiko M.D. Right for the pension system in Ukraine : training manual / M.D. Boiko– Vol. 2. – K. : Atika, 2006. – P. 84.
10. Investment business: overcoming crises: the materials XXVIII scientific-practic. conf. UAIB URL: http://pension.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=316&Itemid=1.
11. Profits of population of Ukraine, URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Profits_of_population_of_Ukraine.
12. Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2011"/ Verkhovna rada of Ukraine. – 2011, № 7-8, 52 p. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2857-17>
13. Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2012"/ Verkhovna rada of Ukraine. 2012, № 34-35, 414 p. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4282-17>.
14. Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2013"/ Verkhovna rada of Ukraine. 2013, № 5-6, 60 p. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5515-17>.
15. Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2014"/ Verkhovna rada of Ukraine. 2014, № 9, 93 p. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/719-18>.
16. Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2015", Verkhovna rada of Ukraine. – 2015, № 5, 37 p. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-19>.
17. Age-related structure of population of Ukraine. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Вікова_структура_населення_України.
18. Life-span in Ukraine. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Тривалість_життя_в_Україні.

Надійшла 15.08.2015; рецензент: д. е. н. Волощук К. Б.